

SIMBOLI IN RITUALNE PRAKSE SPORA IN SOŽITJA. NEKATERI ITALIJANSKO-SLOVENSKI DISKURZI

JURIJ FIKFAK

Znanstvenoraziskovalni center SAZU
Inštitut za slovensko narodopisje
1000 Ljubljana, Novi trg 5/2
Slovenija

UDK 355.1-053.99(497.1=131.1)

"1945":061.75(450)

Prethodno priopćenje
Preliminary communication
Prihvačeno: 19. 10. 2009.

V okviru raziskovanja polj nacionalnega in etničnega se avtor v prispevku ukvarja z vprašanji simbolov, ritualnih praks in mest, s katerimi dve skupnosti, slovenska in italijanska, s številnimi diskurzi o preteklosti (od italijanskega fašizma do fojb in eksodusa Italijanov iz Jugoslavije) definirata svojo etnično-nacionalno identiteto. Gre za analizo vloge in pomena skupnega trga na meji med Novo Gorico in Gorizio/Gorico, neofašističnih grafitnih akcij na spomenikih žrtvam narodnoosvobodilnega boja, slovesnega priseganja pri fojbah in razmerja med diskurzom oblasti in subkulture. Na drugi strani pa avtor opozarja na akcije, s katerimi obe skupnosti, tako občinske oblasti kot posamezne skupine, iščeta možnosti sodelovanja in skupnega spomina.

Ključne besede: *ritual, simbol, družbena poetika, slovensko, italijansko, partizanstvo, neofašizem, diskurz, grafiti*

Senza memoria del passato, il futuro diventa nebbia.¹

KAKO SE PRIBLIŽATI KOČLJIVEMU OBJEKTU RAZISKAVE?

Naj v okviru etnologije, socialne ali kulturne antropologije raziskujemo dogodke, vzroke, učinke (prim. Jackson 2005) ali primerjalno raziskujemo "common sense – zdravi razum", tako njegove kulturne oblike kot

¹ Brez spomina na preteklost postane prihodnost meglena (<http://ricerca.repubblica.it/repubblica/archivio/repubblica/1992/06/16/il-pericolo-naziskin.html>).

socialne učinke (prim. Herzfeld 2001:X, 1)? Prelomni dogodki, npr. 11. september 2001, druga svetovna vojna, vojna v Sloveniji ali na Hrvaškem za osamosvojitve (npr. Jambrešić Kirin & Maja Povrzanović 1996) ali sprejem v Evropsko unijo ipd., kažejo na potrebo po raziskovanju točk, v katerih se kažejo in prelamljajo neke osnovne tendence in premiki v obvladovanju kulturnega, socialnega in ekonomskega kapitala; ti dogodki razkrivajo hkrati konfliktni in ustvarjalni potencial možnosti, omejitev in realizacij. V tem deloma od zunaj vsiljenem spreminjanju podobe sveta razkrivajo podobe kulturne intimnosti (Herzfeld 1997) naroda, etnične skupnosti, družbenih skupin itn., ki je ne gre razumeti le s stališča zadrege ali sramu, kakor Herzfeldovo teorijo sprejemajo nekateri raziskovalci, temveč v okviru družbene poetike, tj. s stališča osnovnega prepričanja posameznikov ali skupin in njihove gotovosti o tem, kako je svet urejen in kako (naj) deluje, in hkrati s tem iz svoje podobe sveta izločijo vsa stališča, ki bi temu nasprotovala.² S tem se tudi izmikajo tisti podobi sveta, ki so jo iskale in najdevale kulturne znanosti, ko so v iskanju kontinuitete spregledale menjave, sposobnost adaptacije, v menjavah pa spregledale nekatere stalnice, vezane na določeno družbeno skupino, določen medijski diskurz ipd.

Največ konfliktnega potenciala pa imajo ti diskurzi o prelomih in dogodkih, ki so se zgodili v praviloma etnično-nacionalno definirani preteklosti (prim. Eriksen 2002). Tako je razmerje med Italijo in Slovenijo (tudi Hrvaško) v veliki meri določeno z diskurzom o obdobju 1880–1956, ki so ga posebej v zadnjih dvajsetih letih raziskovali številni amaterski in profesionalni zgodovinarji z obeh strani meje, pripadniki ideološko različnih strankarskih opcij (od skrajno desne, neofašistične, do skrajno leve, komunistične), metodološko različnih zgodovinskih usmeritev (od t. i. negacionistične, realistične do t. i. revizionistične), v letih 1993–2000 pa je to obdobje raziskala skupna slovensko-italijanska zgodovinska komisija,

---

² Tu gre za vprašanje kako razumeti sklicevanje na zgodovino, npr. v sporu med Grčijo in Makedonijo (prim. Herzfeld 2004).

imenovana s strani obeh vlad, in o njem objavila poročilo.³ Slovenska vlada je poročilo sprejela in ga objavila na spletnih straneh, v Italiji pa s strani vlade ni bilo nikdar sprejeto ali objavljeno.

Že v tem povzetku polemik o pretekli zgodovini⁴ je mogoče razbrati enega od temeljnih konfliktov, problemov komunikacije med različnimi diskurzi. Anselm Strauss o njih, predvsem pa njihovih interpretacijah, uporablja naslednje pravilo:

[...] težavnost interpretacije reprezentativne interakcije se opira na okoliščino, da te (reprezentativne interakcije, op. JF) slonijo na mnogovrstnih multiplih osnovah reprezentacije, ki si jo prilašča vsaka družbena enota (pa naj gre za individualno ali kolektivno) (Strauss 1993:170).

Zato je tudi spor v okviru veljavnih dominantnih horizontov iskanja in pripisovanja (krivde, zaslug idr.) ali samopripisovanja vloge žrtve neogiben.

V prispevku gre za analizo vloge in pomena mest in aktivnosti, v katerih se najbolj kažejo raznovrstne težnje in diskurzi različnih skupin in v katerih so bodisi elementi spora ali prizadevanja po sožitju. V prvem primeru gre za nejasno vlogo skupnega trga na meji med Novo Gorico in Gorizio/Gorico; v dveh primerih za analizo neofašističnih grafitnih akcij na spomenikih žrtvam narodnoosvobodilnega boja na Tržaškem in Goriškem, v četrtem za vprašanja o vlogi italijanskega praznika Dneva spomina in razmerja med diskurzom oblasti in subkulture. V zadnjem primeru pa gre za čedalje številčnejše akcije, s katerimi v obeh skupnostih tako občinske oblasti kot posamezne skupine iščejo možnosti sodelovanja in skupnega spomina.

---

³ Slovensko-italijanski odnosi 1880–1956. Poročilo slovensko-italijanske zgodovinsko-kulturne komisije (Koper/ Capodistria, 25. julij 2000). Objavljeno je (bilo) na spletnih straneh slovenske vlade (http://www.mzz.gov.si/si/zakonodaja_in_dokumenti/dokumenti_porocilo_slovensko_italijanske_zgodovinske_kulturne_komisije/), Primorskih novic, Primorskega dnevnika; objavljeno je na več italijanskih straneh, med prvimi ga je objavil tržaški dnevnik *Il Piccolo*; celotno, vključno z nagovorom obeh predsednikov komisije in dr. Dimitrija Rupla, ministra za zunanje zadeve, pa na http://www.kozina.com/premik/index_porocilo.htm. Poročilo je trijezično in v knjižni obliki izšlo pri Novi reviji (Kacin Wohinz in Troha, ur. 2001).

⁴ O daljšem in širšem zgodovinskem kontekstu zgodovine področja govori delo Andreasa Moritscha in drugih avtorjev *Alpe-Adria, Zur Geschichte einer Region* (2001).

MEJA NOVA GORICA–GORIZIA/GORICA

Na slovensko-italijanski meji med Novo Gorico in Gorizio/Gorico je na trgu pred železniško postajo v Novi Gorici mozaik miru in enotnosti⁵, ki ga je oblikoval Slovenec, Tržačan Franco Vecchiet. V mozaiku so ostanki "eksplozije" številke mejnega kamna 57/15, ki ni označeval le meje med državama, temveč tudi mejo med Zahodom in Vzhodom, mejo med različnima družbenopolitičnima sistemoma, socializmom in kapitalizmom. Trg, na katerem se je v noči s 30. aprila na 1. maj 2004 zgodila ena osrednjih slovesnosti ob sprejemu Slovenije v Evropsko unijo, in z 22. na 23. december 2007 tudi sprejem v Evropo brez meja, (še) nima enotnega imena (prim. Jerman 2008). Z italijanske strani je mogoče priti na trg z zgodovinskim imenom *Piazzale della Transalpina*, ki priča o neposredni železniški povezavi Gorica–Jesenice, s slovenske strani pa na Trg Evrope. Skupno ime ima le novi "Mozaik nove Evrope".

V stavbi železniške postaje, na strehi katere je v petdesetih letih prejšnjega stoletja ob simbolu rdeče zvezde italijanske državljanke na drugi strani meje izzival napis "Mi gradimo socializem", je danes ne le postaja, s katere se vlak trinajstkrat na dan odpravi na pot, temveč tudi majhen muzej, posvečen zgodovini meje. Od tod je mogoče videti Sveto goro, romarsko središče Slovencev, Italijanov in Furlanov, včasih pa sta se levo od nje, na bližnjem hribu Sabotin, lepo videla dva za marsikoga sporna napisa: iz belo pobarvanih kamnov sestavljen in večkrat obnovljen "Naš Tito" na jugoslovanski oz. slovenski strani, na italijanski strani pa je pred drugo vojno pisalo "Duce", po vojni pa so na italijanski strani z občasnimi napisi npr. "Italia" ali "Viva Italia", ponoči pa v karavli z žarometi v barvah italijanske zastave, opozarjali na italijansko prisotnost na hribu. Tudi napisi so pričali o dveh različnih dojemanjih, o jugoslovanskem ideološkem s Titom in o italijanskem teritorialnem z Italia.

Navedbe o rodu umetnika, o imenu trga, o njegovi simbolni vrednosti, o napisih kažejo na številne prepletenosti, ambivalence in dvoumnosti, ki so

---

⁵ Mozaik so pred odkritjem, predvsem v časnikih na italijanski strani, poimenovali kot mozaik miru in enotnosti; dobro leto pozneje, 27. julija 2005, je dobil uradno ime Mozaik nove Evrope (<http://www.rtv slo.si/kultura/drugo/nova-gorica-ima-mozaik-nove-evrope/138132>).

*Slika 1 (a in b): Nova Gorica – Trg Evrope in Mozaik nove Evrope. Gorizia-Gorica – Piazzale della Transalpina (foto: J. Fikfak) /
Figure 1 (a and b): Nova Gorica: Europe Square and the New Europe Mosaic. Gorizia-Gorica: Transalpine Railway Square (Photo: J. Fikfak)*

sestavni del življenja ob meji, in hkrati kažejo javno, v uradnih in poluradnih diskurzih definirano in problematizirano samo-podobo kraja.⁶

Vse povezuje poskus simbolne dominacije nad prostorom, mestom in ne-mestom (prim. Augé 1994), pri čemer lahko metaforično govorimo o dveh svetovih: prvim se zdi trg ena od številnih možnosti stika s tujim, je trg južne transalpinske železnice, za druge pa je pomemben za nove možnosti mesta, saj jim na simbolni ravni pomeni odpiranje v Evropo.⁷

NASELJE V PREDDVERJU TRSTA

Na Tržaškem so vseskozi, še posebej pa v zadnjem času, sporni t. i. Titovi spomeniki⁸, na katerih ni Titovega imena, temveč so praviloma zapisane žrtve narodnoosvobodilnega boja med letoma 1941 in 1945. Gre za simbolne prostore npr. v krajih San Dorligo della Valle/Dolina ali Bagnoli della Rosandra/Boljunec,⁹ nekdanje slovenskih naselij, ki so navadno označeni s tremi ali štirimi zastavami: rdečo, znamenjem delavskega gibanja, tribarvno italijansko, z zastavo PACE – MIR in s slovensko z rdečo zvezdo, ki se je v Sloveniji uporabljala vse do leta 1990.

Pred spomenikom v Boljuncu, preddverju Trsta, se vse od srede sedemdesetih let vsako leto na prvi maj mladi fantje, ki so na ta dan po skrivni preskušnji sprejeti v fantovsko skupnost, skupaj z županom fantovske in dvema "gvardjanoma" poklonijo padlim in položijo venec; včasih kdo od fantovske ali starejši tudi kaj spregovori.

---

⁶ Diskusije in polemike so veliko bolj problematizirale napis Naš Tito in mnogo manj napis Italia in tribarvnico. To kaže na simultanost dveh procesov, na dominantni diskurz oz. večjo problematizacijo z italijanske strani, hkrati pa na avtorefleksijo preteklega, socialističnega obdobja na slovenski strani.

⁷ Ob sprejemu v schengenski prostor, Evropo brez meja, je bila velika večina obiskovalcev na mejah (Nova Gorica, Rožna dolina, Solkan, Krvavi potok-Kozina) slovensko govorečih, z italijanske strani so prišli predvsem "zamejski" Slovenci, za katere je to pomenilo odpiranje možnosti enotnega kulturnega prostora.

⁸ Letos jih je problematiziral predsednik združenja Lega Nazionale, odvetnik Paolo Sardos Albertini – skliceval se je na javno pismo Janeza Janše, ki je to zahteval v Sloveniji –, a so prvič vsi župani (Muggia/Milje, Trieste/Trst, Dolina/Dolina, Sgonico/Zgonik, Aurisina/Nabrežina), sicer z različnimi utemeljitvami, tako pobudo zavrnili.

⁹ Ob prvi omembi pišem uradno dvojezično poimenovanje, v drugih primerih pa je poimenovanje odvisno od percepcije trenutnega akterja ali govorca.

Slika 2: Boljunska fantovska pred spomenikom NOB. Dva "gvardjana" (levo in desno), trije mladi fantje in ŽPN (župan). Bagnoli della Rosandra/Boljunec, 1. 5. 2000.

(foto: J. Fikfak) /

Figure 2: Group of young men from Bagnoli della Rosandra/Boljunec in front of Slovenian WWII monument. Two "guardians" (left and right), three young men, and ŽPN (the "mayor"). Bagnoli della Rosandra/Boljunec, 1 May 2000 (Photo: J. Fikfak)

Pomemben del fantovske iniciacije ob 1. maju je potreba po afirmaciji vrednot partizanstva in antifašizma, po povečanju odpora, ki so ga zmogli njihovi starši oziroma danes stari starši. Za vaščane so tako rdeča zvezda na samem spomeniku, na tleh, rdeča barva zastave ob spomeniku internalizirani del podobe sveta. Ta svet je tako samoumeven, da mi je nekdanji partizan zagotovil, da je obvezna slovenska zastava z rdečo zvezdo (tj. iz časov NOB in Jugoslavije) in da zastave nove slovenske države (z grbom s celjskimi zvezdami in Triglavom) pri spomeniku zagotovo ne bo. Rdeča zastava je tudi na vrhu "maja", drevesa, ki ga postavijo v noči s 30. aprila na 1. maj. Prav ob "maju" se je leta 2004, ob sprejemu Slovenije v Evropsko

unijo, v fantovski skupnosti pojavila dilema, ali naj izobesijo tudi modro srce, na katerem so zapisani Prešernovi verzi "Žive naj vsi narodi ...",¹⁰ tj. verzi himne nove slovenske države. Večina fantov v fantovski skupnosti je predlog zavrnila z razlago, da je v okviru tradicije na "maju" vedno le rdeča zastava in nič drugega.

Ta dilema je bila pozneje pojasnjena na "uri županov".¹¹ Polemika med starejšimi in mlajšimi župani kaže na različne možnosti interpretacije razmerja do Slovenije ali Italije, do tradicije itn. V tem primeru je v fantovski skupnosti prevladala opcija, ki se na manifestni ravni navezuje na tradicijo delavstva; hkrati je implicitno zavrnila približevanje Sloveniji na več ravneh: na simbolni z vztrajanjem pri stari slovenski zastavi in z odklanjanjem simbolike nove slovenske države. Prav ta simbolni položaj nakazuje nekdanjo dualistično ideološko zasnovo naselja, ki se je delila na "rdeče" in "bele".¹² Danes v naselju prevladuje tisti del, ki išče povezovanja in ki hkrati priča o tem, da je bila pri nekaterih danes bolj obrobni delih skupnosti družbena regresija, neupoštevanje novih dejstev in vračanje k prvotnemu ena od najbolj stalnih in razpoznavnih teženj. Večinoma je šlo za člane skupine, ki so bili leta 1948, v času informbiroja, na strani Stalina proti Titu; med njimi je bil leta 1991 marsikdo za ohranitev Jugoslavije in proti osamosvojitvi Slovenije. V tem primeru je mogoče govoriti pri tem obrobem delu vaške skupnosti o konceptu dvojnega samoizločevanja: na prvi – jezikovni in etnični ravni od Italije, na drugi – ideološki od novonastale Slovenije: ta dejstva lahko posameznikom ali etnični skupnosti

---

¹⁰ V večini naselij v Italiji, kjer živi slovenska narodnostna skupnost, npr. v Dolini, Prebenico/Prebeneg, so ob tej priložnosti na "maj" izobesili tudi modro srce. Praviroma pa v teh naseljih "maj" postavlja vaška skupnost, predvsem starejši člani moške skupnosti.

¹¹ Pred približno desetimi leti se je predvsem na pobudo nekaterih starejših vaščanov oblikovala skupina nekdanjih županov "fantovske", ki na svoji uri (vsake tri, štiri leta) izvolijo dva "gvarjana" in "župana županov". Na tej uri spregovorijo tudi o težavah mlade fantovske skupnosti.

¹² Za ideološko označevanje in razlikovanje je bila v rabi oznaka "rdeči" in "beli". V različnih obdobjih se je nanašalo na različne skupine ljudi. V času takoj po drugi svetovni vojni so bili "beli" vsi, ki so emigrirali iz Jugoslavije; v času informbiroja so bili "rdeči" privrženci Stalina, tj. informbirojevcji, "beli" pa privrženci Tita.

otežijo možnost, jim zožijo manevrski prostor pozitivne identifikacije in jih vodijo v smer samoizolacije.¹³

Januarja 1998 so neznani storilci med drugimi spomeniki v okolici Trsta (Basovizza/Bazovica, Trebiciano/Trebče, Padriciano/Padriče) z grafiti popisali tudi spomenik v Boljuncu.

Spomenik stoji na pomembnem mestu, skoraj ob samem vhodu v vas s strani Katinare, na križišču ceste proti cerkvi in proti središču vasi. Ograjen je s kovinsko ograjo, vrata so navadno zaprta, levo in desno od spomenika rasteta cvetje in zelenje, na desni strani visijo tri ali štiri zastave, tj. slovenska (z rdečo zvezdo), delavska, italijanska in PACE – MIR; urejen je kot vrt in obiskovalcu ali svojcu omogoča, da se ustavi in osebno pokloni žrtvam. Na vrhu spomenika, ki je bil postavljen takoj po koncu vojne (1945–46), je zvezda, pod njo napis v slovenskem jeziku "Žrtvam narodnoosvobodilne borbe" in imena žrtev. Pred spomenikom so nekoliko pozneje (v sedemdesetih letih) tlakovali tla, na sredi katerih je velika rdeča zvezda, ki tako skupaj z zvezdo na vrhu spomenika uokvirja partizansko sporočilo spomenika.

Glede na dejstvo, da je besedilo na spomeniku le v slovenskem jeziku, lahko sklepamo, da je bil to eden prvih spomenikov, posvečenih žrtvam narodnoosvobodilnega boja.

Januarja 1998 so bili na tem spomeniku narisani grafiti; po izjavah informatorjev so spomenik že velikokrat popisali, najmanj 15-krat.

Na spomenik je neznani aktivist s črnim pršilom narisal krog s križem, gre za t. i. keltski križ, ki je eno od značilnih znamenj mladih ultradesničarskih gibanj,¹⁴ povezanih z neofašizmom ali z italijanskimi navijaškimi skupinami (npr. Ultrasi tržaškega nogometnega kluba Triestina), keltski križ pa je mogoče videti tudi pri slovenskih "ultrasih". Pod križem je napis v obliki jukstapozicije: Tito Boia (Tito krvnik); prelom zatem je označen s fašistično

¹³ Implicitno je o dveh zelo različnih oblikah internalizacije in identifikacije spregovoril informator, ki je razlike med Slovenci v matici (Sloveniji) in na Tržaškem ponazoril z zgodbo o žabah, ki jih je naravna katastrofa geografsko razdelila in so se iz ene razvili v dvoje "species".

¹⁴ Prim. Ivan Sache; Tomislav Todorović, Mladen Mijatov <http://flagspot.net/flags/fr%7Dultr.html>; António Martins http://flagspot.net/flags/qt-z_sym.html#cac.

Slika 3: Z grafiti popisan spomenik Žrtvam narodnoosvobodilne borbe.

Boljunec, januar 1998. (foto: J. Fikfak) /

Figure 3: Slovenian monument to WWII partisans defaced by graffiti. Bagnoli della Rosandra-Boljunec, January 1998 (Photo: J. Fikfak)

butaro, tj. liktorjem; na spodnji polovici spomenika pa sta napisana, dve izjavi: onore ai caduti delle foibe (čast/slava padlim v fojbah) in DUX (naziv, s katerim poimenujejo Mussolinija). Na tlaku pred spomenikom je več napisov: prvi čez rdečo zvezdo: MS FT; čez rdečo zvezdo je znova narisana keltski križ in spodaj svastika z besedo RAUS.

Tako sta nastali dve plasti reprezentacije. Izvirna plast je oblikovana z dvema zvezdama: uokvirjata pripoved o žrtvah narodnoosvobodilnega boja, v tem primeru Slovencev, katerih življenje je bilo žrtev na oltarju domovine oz. glede na obliko spomenika žrtev v plamenu svobode. Na diskretni in nediskretni ravni oba vpisa, Žrtvam osvobodilne borbe 1941–1945 in vsa slovenska in slovensko zapisana imena žrtev, padlih, talcev, borcev idr. med letoma 1941 in 1945,¹⁵ pripovedujeta zgodbo o položaju slovenskega človeka, o strahotnih žrtvah, težko pridobljeni svobodi etnosa. Na vidni ravni rdeči zvezdi, vase za cvetje in sam spomenik, narejen iz kamna, značilnega za to področje, podkrepijo posebno percepcijo, pri kateri je šlo za delavsko gibanje in antifašizem. Dešifrirano sporočilo tako pove, da so se Slovenci pod slovensko zastavo z rdečo zvezdo borili za slovensko domovino in za drugačen družbeni red in da so zanj nekateri žrtvovali tudi svoje življenje. Spomenik z besedilom in inscenacijo simbolov predstavlja realnost obdobja in dominantne (ideološke) podobe sveta neposredno po vojni (ko je v občini dlje časa vladala tudi izrazito leva, komunistična usmeritev). Kot taka pa je tudi sama po sebi izključevalna, za tujca, posebej za ezula (kakor si pravijo sami, oz. optanta, kakor jim pravijo predvsem na Hrvaškem in Sloveniji), pa je ta podoba s slovenskim spomenikom, z imeni žrtev, rdečimi zvezdami podoba imaginarija realnosti, kateri se jim je posrečilo ulti, hkrati pa slovensko besedilo posamezniku, ki se je po drugi svetovni vojni odločil iti iz Jugoslavije v Italijo, govori o zanikanju italijanskosti okolja in ne sodi v okvir njegove internalizirane podobe sveta.

Vsako leto se na italijanski državni praznik 25. aprila dopoldne občinske in druge oblasti poklonijo žrtvam nacizma v rižarni (Risiera di San Saba) in izginulim v fojbah v Bazovici. Z obiskom Rižarne se distancirajo od nacizma,

¹⁵ V letošnji polemiki v Primorskem dnevniku se je pokazalo, da je žrtev več kot 300, torej veliko več, kakor jih je napisanih na spomenikih v občini Dolina.

z obiskom fojb se spominjajo komunističnega povojnega nasilja.¹⁶ Slovenski župani pa se poklonijo tudi štirim žrtvam fašističnega nasilja med obema vojnama na bazoviški gmajni.¹⁷

Popoldne na ta dan se pri bazoviški fojbi organizirano zberejo predvsem številni pripadniki različnih neofašističnih organizacij, ki se ne udeležujejo nobene od dopoldanskih slovesnosti. Pred fojbo ali "šohtom", kot ji pravijo domačini in o kateri je največ sporov o tem, koliko je njej v resnici Italijanov (prim. Cernigoj 1997; Pupo 2003; Scotti 2007), se v dveh peteroredih (leta 2008 več kot 200) s fašističnim oz. "rimskim"¹⁸ pozdravom in ob spremstvu policije poklonijo umrlim.

Slika 4: Člani skupine Forza nuova se 25. aprila 2003 poklanjajo žrtvam fojb. Basovizza/Bazovica (foto: D. Križmančič) /

Figure 4: Members of the Forza Nuova (New Force) party paid respect to the karst shaft victims on 25 April 2003. Basovizza/Bazovica (Photo: D. Križmančič)

¹⁶ O spominskih dnevih, politični javnosti in revizionizmu v Italiji pišeta Filippo Foccardi (2003) in Brunello Mantelli (2003) v delu o spominskih kulturah v nekdanjih silah osi, tj. Nemčiji, Italiji in Japonski (Cornelißen, Klinkhammer in Schwentker 2003).

¹⁷ O razmerju med ritualnimi praksami in politiko piše posebej Hans-Georg Soeffner (1992).

¹⁸ Komentator v Primorskem dnevniku je zapisal, da so pri Bazoviški fojbi prisotni pozdravili "z rimskim pozdravom" (Primorski dnevnik, 26. 4. 2009).

Kakšno podobo realnosti Trsta po drugi svetovni vojni zapisuje na spomenik v Boljuncu neofašist, ki se je verjetno udeležil te ali take slovesnosti? Zapisuje simbolno govorico časa, v katerem je Titova armada za štirideset dni "okupirala" Trst, na način subkulture interpretira diskurz, v okviru katerega so danes skoraj vsi italijanski strankarsko različno usmerjeni diskurzi po "spravnem" dejanju med Lucianom Violantejem in Gianfrancom Finijem marca 1998¹⁹ v gledališču Verdi v samem Trstu poenotili svoja stališča o "krvoločnih" dogodkih po vojni, v katerih so "Slovani" pomorili in v fojbe (prim. Accati 2009) pometali "več deset tisoč Italijanov".²⁰

Keltska križa, prvega na spomeniku, drugega na tleh, lahko beremo kot zanikovanje prve podobe realnosti spomenika, italijanski napisi čez slovenske uprizarjajo novo podobo realnosti: Tito je krvnik, je sovražnik; padli v fojbe so padli v imenu Mussolinija in so hkrati z latinskim DUX povezani s civilizacijo Rimljanov; DUX je zagotovilo, da se bosta ohranila italijanstvo in latinska civilizacija.

Hkrati je mogoče keltski križ brati kot tarčo, katere cilj je Tito sam, je zvezda sama; ali pa kot logotip skupine, ki je napisala grafit.

MS FT je lahko podpis, lahko pa tudi pomembno stališče, sporočeno naslovniku grafita. A tu nastane problem, saj vaščani v tem napisu ne zaznajo niti referenta niti ne razberejo sporočila. Tako se zdi, da lahko napis beremo

---

¹⁹ To spravno srečanje je bilo na eni strani sprejeto s protesti novih komunistov in definirano kot začetek zgodovinskega revizionizma, problematizirano pa je bilo tudi z desne strani (prim. <http://www.cobasscuolacagliari.it/libri/revisionismo-storico/revisionismo-storico.html>; http://archiviostorico.corriere.it/1998/marzo/15/Violante_Trieste_con_Fini_foibe_co_0_98031513668.shtml).

²⁰ Po izjavi enega od informatorjev gre tudi v tem primeru za vojno oz. za prepir o resničnem številu žrtev, ki je v veliki meri povezano s stališči pisca o vprašanih eksodusu in fojb. V zadnjih tridesetih letih se je število umrlih, vrženih v fojbe predvsem v desničarskih in neofašističnih krogih povečalo z nekaj tisoč na več deset tisoč. V zborniku Amedea Colelle je število ezulov z 201.440 (prim. Colella 1958 – navedeno po Žerjavić 1993 in Manin 2006) zaokroženo na 250.000; nasprotno zapisuje Flaminio Rocchi (1970) 350.000 beguncev. O številu žrtev na obeh straneh, slovenski in italijanski gl. Poročilo skupne slovensko-italijanske zgodovinske komisije (prim. Troha 1997, Verginella 2009), na hrvaški gl. Žerjavić 1993.

kot podpis MS FT (Movimento Sociale – Fiamma Tricolore)²¹, ki učinkuje najprej v sami skupini, nato pa tudi navzven, namreč v medijskih diskurzih, ki bi jih napis utegnili doseči. Prav v zvezi z medijskimi odmevi so občinske oblasti vse učinkovitejše: zaradi nemoči ali neželje policije, da bi našla storilce²² – doslej niso odkrili niti enega(!) – si občinske oblasti prizadevajo odmevnost teh dogodkov zmanjšati tako, da napis sicer registrirajo, a ga tudi takoj odstranijo. Prav tako domačini vnaprej vedo, da krivcev oblasti ne bodo našle; dejanja sama ne postanejo, kar bi pričakovali, predmet vsesplošnih polemik ali javnih komentarjev. Letos je bil problem kljub številnim napisom poudarjen le nekajkrat, npr. ob kljukastih križih na srednji šoli, posebej pa ob napisih na spomeniku bazoviškim junakom. V tem primeru so se odzvale tudi slovenske oblasti,²³ spomenik je bil še isti dan po odkritju očiščen.

Zadnja izjava je svastika in RAUS. Pri analizi napisov in fotografij z nemškimi kolegi (2000)²⁴ je prav ta odlomek povzročil različne interpretacije. Nekateri so brali svastiko in RAUS kot slovenski komentar prejšnjih napisov. Namesto AUSLÄNDER RAUS fašisti RAUS; torej naj nacifašisti odidejo, zapustijo prizorišče. Drugi tega nismo brali kot slovenski komentar profašističnega diskurza, za nas je bil naslovnik tam živeči Slovenec, ki zagovarja slovenstvo, antifašizem, in tako kot naj odide tuji delavec iz Nemčije, naj tudi ta Slovenec odide z italijanske zemlje. Temeljito, arhitekturno inscenirano igro prvotnega besedila spomenika, napisov, simbolov in okolice

---

²¹ Skrajno desničarsko gibanje MS FT je nastalo potem, ko se je stranka MSI (Movimento Sociale Italiano), ki so jo 1946 ustanovili nekdanji fašisti in privrženci Salojske republike, ukinila; njeni voditelji so leta 1995 skupaj z nekaterimi krščanskimi demokrati ustanovili bolj sredinsko usmerjeno desno stranko Aleanza Nazionale (AN). Pri tem je odigral ključno vlogo Gianfranco Fini, ki je vodil stranko MSI od 1987 dalje, bil akter njene ukinitve in tvorec same ustanovitve AN.

²² Pri nekaterih napisih se pojavi problem policijskih pristojnosti: delitev na občinske ali pokrajinske objekte namreč onemogoča enotno ravnanje z iskanjem storilcev (informacija občinskega redarja v Boljuncu, februar 2009).

²³ Tržaškemu županu Robertu Dipiazzu je pisal minister za Slovence po svetu Boštjan Žekš; evropski poslanec Jelko Kacin je sprožil vprašanje v Evropskem parlamentu itn.

²⁴ Na seminarju Interpretation und Verstehen, Interuniverzitetni center Dubrovnik, september 2000.

skuša prekriti ali problematizirati drugačna inscenacija, ki je prisiljena prvo do neke mere ponoviti. Stare simbole (zvezdo) nadomesti z novimi (keltskim križem, liktorjem ali svastiko), stare napise (Žrtvam ...) z novimi (Onore ai caduti ...), staro inscenacijo okvirjene zgodbe z novo. Konflikt med obema ravnema je tako vnovič vzpostavljen in se bo nadaljeval.

Pri napisih gre za svojevrsten sinkretizem različnih in raznorodnih prvin: združeni so keltski simboli (križ), fašistični (liktor, dux ...) in nacistični (svastika, raus ...). Na to opozarja tudi dokumentacija grafitne akcije na spomeniškem kompleksu pri Trnovem, vasi blizu Nove Gorice, aprila 2005 (gl. analizo v nadaljevanju), pri kateri so storilci prav tako narisali več svastik, liktorjev, keltskih križev ipd. Nekdanjo "čistost" elementov, pri kateri je svastika definirala (pro)nacistično, liktor pa (pro)fašistično stališče, je danes zamenjal pogled, po katerem se tudi neofašistični svet glokalizira, pri čemer povzema in združuje številne simbole (poleg omenjenih še keltski križ, številke, npr. Hitlerjevega rojstnega dne ipd.).

Navidezno nezdružljivost jukstapozicije italijanskih fašističnih in nemških nacističnih znakov v obeh primerih (v Boljuncu in na Trnovem) pa razloži sama idejna zasnova gibanja MS FT, ki se je v veliki meri naslonilo na Salojsko republiko in je s tem ohranilo povezavo med italijanskim fašizmom in nemški nacizmom.²⁵

PARTIZANSKI SPOMENIK PRI TRNOVEM

Med občinskimi, posebej pa levo usmerjenimi oblastmi obeh Goric, "nove" in "stare", in v pokrajini Furlanija - Julijska krajina, ki ji je načeloval Riccardo Illy, so si na prelomu iz 20. v 21. stoletje prizadevali simbole razlike, spora oz. same meje s številnimi akcijami spremeniti v simbole sodelovanja in sožitja. Gre za stalna vabila z obeh strani in na obe strani, skupni trg, sproščanje režima na meji med obema mestoma, nekatere skupne akcije v gospodarstvu, upravi idr. Intenzivno skupno sodelovanje so preizkusili neznani storilci, ki so aprila 2005, leto dni po sprejemu Slovenije v Evropsko unijo, z

---

²⁵ O samem gibanju MS FT je nekaj pojasnil na spletni strani <http://flagspot.net/flags/it-poli6.html#msft>; o fašizmu in salojski republici pa med številnimi deli navajam še Franca Ferraresija (1996) in Aristotla A. Kallisa (2000).

grafiti popisali spomenik partizanom in žrtvam narodnoosvobodilnega boja pri vasi Trnovo, več kot 10 km oddaljeni od Nove Gorice.

Kompleks spomeniškega področja, ki je namenjen padlim partizanom v zadnji nemški ofenzivi decembra 1944 in januarja 1945, obsega napol zaprt prostor, namenjen manjšim prireditvam, obkrožajo ga velike plošče z imeni žrtev (padlih partizanov, talcev idr.), do visokega obeliska na vrhu griča pa vodijo stopnice. Spomenik so konec aprila 2005 popisali neznani storilci, najverjetneje italijanski mladi neofašisti. Čez imena žrtev so napršili kljukaste križe, fašistične butare, keltske križe in posamične napise. Med njimi so podobni kakor v Boljuncu, npr. Tito boia (Tito krvnik), a tudi novi (Živio DUX, Morte ai rossi ipd).

Posebnim italijanskim enotam X Mas,²⁶ ki so delovale tudi v okviru nacističnega režima, sta posvečena dva napisa, oba čez imena žrtev. Na spletnih straneh X Mas (<http://www.decima-mas.net/apps/index.php?pid=26>) je organizacija prikazana kot skupina ponosnih redoljubov, ki se v Italiji proti koncu leta 1944 ni želela bojevati proti (italijanskim) partizanom (<http://www.decima-mas.net/apps/index.php?pid=26>); nasprotno pa pisec grafitov vidi te borbene enote kot tiste, ki so lahko resna grožnja svetu partizanstva in še posebej IX. korpusu²⁷ in bodo prostor, na katerem je spomenik, spet napravile za svoj, italijanski, kakor so ga skušali pred petdesetimi leti skupaj z Nemci in domobranci decembra 1944 in januarja 1945 in kakor so ga v prvi svetovni vojni, v kateri so v boju in s številnimi žrtvami zanj prelili kri (<http://www.italia-rsi.org/confniorientali/tarnova.htm>). Z grafitom WW L'Italia fascista bo znova postavljen stari red.

To želeno ureditev lahko zmoti dobro sodelovanje med italijanskimi in slovenskimi oblastmi (http://www.associazionelagunari.it/notizia_tarnova_2002.htm).

---

²⁶ O njihovih protipartizanskih bojih gl. http://en.wikipedia.org/wiki/Decima_Flottiglia_MAS; o osnovnih usmeritvah teh enot piše na straneh <http://www.decima-mas.net/apps/index.php?pid=26>, kjer sta poudarjena ponos in potreba po zaščiti domovine in reda.

²⁷ Na Trnovem so se bojevale enote IX. korpusa, ki so se jim pridružili še italijanski partizani, na drugi strani so bile nemške enote, ki jih je organiziral Odilo Globotschnik, enote Decima Mas in domobranci. O simboličnem pomenu IX. korpusa na Tržaškem razpravlja Alessandra Miklavcic (2008).

*Slika 5: Napis pred spomenikom na Trnovem, 30. 4. 2005. (foto: J. Fikfak) /
Figure 5: Inscription before the monument at Trnovo, 30 April 2005 (Photo: J. Fikfak)*

*Slika 6: Grafiti na spomeniku na Trnovem, 30. 4. 2005. (foto: J. Fikfak) /
Figure 6: Graffiti on the monument at Trnovo, 30 April 2005 (Photo: J. Fikfak)*

Najdaljši napis – grafit je implicitno naslavljal prav sodelovanje med občinskimi in pokrajinskimi oblastmi na obeh straneh meje.

"Brandolin, Brancati, Terpin, Brulc, Illy, Antonaz, Pizzolitto, končali boste kot Anna Frank."²⁸ Kakor omenjeno, so imeli pri analizi napisa (svastika in RAUS) v Boljuncu nekateri nemški kolegi težave z interpretacijo, z jukstapozicijo fašističnih in nacističnih simbolov. Prav ta napis pa skupaj z omenjanjem X Mas v veliki meri razloži sinkretično naravo subkulturnega vzorca, v katerem se zrcali dejansko razmerje X Mas do nacizma med leti 1943 in 1945. Obe ideologiji, ki ju ponazarjajo uporabljeni simboli, fašistična in nacistična, za prvo je značilen boj proti "barbarskemu sovražniku" (gl. *Inno Decima Flottiglia Mas* <http://www.youtube.com/watch?v=kkz8r1cPASI>), za drugo pa antisemitizem, kažeta na temeljna stališča in prizadevanja teh in podobnih enot. Njeni pripadniki so sodelovali pri pošiljanju Slovencev v nemška koncentracijska taborišča. V horizontu sodobne neofašistične subkulture se tako izjava "Končali boste kot Anna Frank", v taborišču, ne zdi več nenavadna. Antisemitizem, uradno uveden v Italijo v letu 1938, in boj proti barbarskemu slovanstvu sta sestavni del dojemanja notranjega ali zunanjega sovražnika.

Vsi v grafitu naslovljeni predstavniki občinskih in pokrajinskih oblasti – razen Ricarda Illya, tj. oba župana, goriški Vittorio Brancati in novogoriški Mirko Brulc, predsednik pokrajine Giorgio Brandolino, Damijan Terpin, trziški župan Pizzolito, so se skupaj s slovenskima evropskima poslancema Borutom Pahorjem in Jelkom Kacinom in člani skupine *Concordia et pax* udeležili akcije, v kateri so očistili spomenike napisov in v govorih izrazili spoštovanje do mrtvih odpornikov in žrtev fašističnega nasilja, poudarili svoj antifašizem in potrdili potrebo po sodelovanju med obema nekdanjima sprtima stranema.

NA BRANIKIH CIVILIZACIJE

Dober teden po spominu na milijone žrtev holokavsta (Shoah) se v Italiji vsako leto 10. februarja z državnim praznikom, Dnevom spomina

---

²⁸ Leta 2005 je bil Giorgio Brandolin predsednik Goriške pokrajine; Vittorio Brancati župan Gorizie/Gorice; Damijan Terpin predstavnik Slovenske skupnosti v Gorizii/Gorici; Mirko Brulc župan Nove Gorice; Riccardo Illy predsednik Furlanije - Julijske krajine, Roberto Antonaz pokrajinski svetovalec, Gianfranco Pizzolitto župan Monfalconeja/Tržiča.

Slika 7: Politiki z obeh strani meje čistijo spomenik. Z leve goriški župan Vittorio Brancati, predsednik Goriške pokrajine Giorgio Brandolin, evropski poslanec Borut Pahor, 30. 4. 2005. (foto: J. Fikfak) /

Figure 7: Politicians from both sides of the border cleaning the monument. From left: Gorizia Mayor Vittorio Brancati, President of the Province of Gorizia Giorgio Brandolin, MEP Borut Pahor, 30 April 2005 (Photo: J. Fikfak)

(Giorno del Ricordo), spominjajo eksodusa več kot 200.000 Italijanov (med njimi so bili tudi Slovenci in Hrvati, ki so nasprotovali komunizmu) iz Jugoslavije in predvsem žrtev fojb iz časa, ko je Jugoslovanska armada pregnala nemško vojsko iz Trsta in tam vladala 40 dni, do začetka junija 1945, ko se je morala umakniti anglo-ameriškim zavezniškim silam. Februarja 2007 se je eksodusa in žrtev spomnil tudi italijanski predsednik Giorgio Napolitano, nekdanji komunist, ki se je Madžarom ob svojem uradnem obisku za svojo zmotno presojo o madžarski vstaji leta 1956 opravičil s tem, da se je ob prihodu v Budimpešto z občutkom politične in moralno osebne dolžnosti najprej poklonil spominu voditelja vstaje Imreju Nagyju (<http://news.kataweb.it/item/224892/napolitano-sulla-tomba-di-imre-nagy>).

V Kvirinalu pa je spregovoril o barbarstvih, slovanskem ekspanzionizmu in krvoločnem besu Titove vojske.²⁹ Vsebino govora je potrdil leto pozneje, leta 2009 pa je ta stališča deloma omilil z omembo fašističnih zločinov, ki so se zgodili pred tragičnim eksodusom in žrtvami fojb. Napolitanove besede so odmevale v Sloveniji in na Hrvaškem, v njih je hrvaški predsednik videl elemente rasizma, revizionizma ipd.³⁰ Napolitanov govor je italijanska javnost (razen komunistične) sprejela,³¹ Evropska komisija je problematične izjave italijanskega predsednika prezrla, hrvaškega predsednika Stjepana Mesića pa ošvrknila zaradi "neprimerne" odziva na Napolitanov govor.

Austin v delu *Kako napravimo kaj z besedami* (1990) ponazori, kako krsta nove ladje s šampanjcem ne more opraviti navaden človek. Na tem mestu mora biti kraljica ali njen pooblaščen zastopnik. Ta ima pravico in moč, da krsti in poimenuje novo ladjo. Slovenska vlada je skupno poročilo o slovensko-italijanskih odnosih v letih 1880–1956 objavila na svojih spletnih straneh in ga tako legitimirala kot skupno stališče pooblaščenih zgodovinarjev o dogajanjih v slovensko-italijanskih razmerjih; s tem se je odpovedala tudi potrebi po lastni interpretaciji zgodovine. Italijanska, takrat levo usmerjena vlada se je odločila, da poročila ne bo predstavila, saj da ne more biti ene, uradne zgodovine. A ko predsednik države govori o zgodovini, njenem poteku, vzrokih in posledicah, si dovoli položaj uradnega razsodnika in podeli določeni interpretaciji uraden značaj. Tako je Napolitanov govor leta 2007 in deloma tudi leta 2008 legitimiral³² predvsem tržaško in ezulsko

---

²⁹ Glenda Sluga (2001: 92) je opozorila na italijanske diskurze, v katerih pomeni Trst zaščito Zahoda pred Vzhodom, stara civiliziranosti (*alta civiltà*) Julijske krajine je ogrožena z barbarstvi Jugoslovanov.

³⁰ Angleški komentator Douglas Muir je označil dialog med obema stranema z binarno opozicijo "krvoločni Slovani nasproti rasističnim in revizionističnim Italijanom" (gl. <http://fistfulofeuros.net/afoe/transition-and-accession/bloodthirsty-slavs-vs-racist-revisionist-italians/>).

³¹ V tem razmeroma nekritičnem sprejemanju v italijanski desni in predvsem levi javnosti je mogoče videti elemente kognitivne disonance med podobo Italije kot kulturno superiorne države in hkrati države, ki sosede obravnava enakopravno. O disonanci gl. Festinger 1957.

³² Takratni slovenski predsednik Janez Drnovšek je v pismu Giorgiu Napolitanu izpostavil nujno po uravnoteženem prikazovanju zgodovine in potrebo po objavi poročila skupne slovensko-italijanske zgodovinske komisije.

dojemanje poteka zgodovine, ki se je začelo leta 1943 v Istri in se končalo z eksodusom, ni pa načel vprašanja o tem, kaj se je zgodilo prej. Nagovor, pri katerem je sledil in se tudi skliceval na govor senatorja kršćanske demokracije Paola Barbija, nekdanjega predsednika ezulske organizacije ANVDG, Tržačana, ki je predstavil svoj pogled na zgodovino Trsta, ezulov ipd., vsebuje številne elemente "govorice ulice", kar so med drugim poudarili nekateri moji tržaški sogovorniki. Jezik ulice je v njegovem govoru dobil ustrezno težo in pomen. Uradni besednjak in podoba sveta ter subkulturni besednjak in podoba sveta sta se v marsičem zblížala. V naslonitvi na italijanstvo kot primarno izvorno kategorijo³³ je bilo spregledano vse, kar se je v imenu visoke italijanske kulture zgodilo prej. Bistvena razlika med besediščema je v tem, na katere vire se govornik eksplicitno sklicuje. V primeru subkulture gre za sklicevanje na Mussolinija in s svastikami tudi Hitlerja, pri čemer subkultura potrjuje nasilje kot eno temeljnih značilnosti ideologije; v primeru uradnega diskurza gre za naslonitev na sam eksodus in žrtve, pri čemer so obdobje fašizma in vse njegove številne žrtve namenoma spregledane in zamolčane. Tako je lahko tudi uradno utemeljen koncept Italije, ki v drugi svetovni vojni ni več storilec, temveč žrtev.³⁴ Z govorom, v katerem fašizem ni bil tematiziran, je italijanski predsednik določenim družbenim skupinam, a tudi neofašistični subkulturi, omogočil posebno branje – dekodiranje: v njegovem govoru berejo razmejitev civilizacije in barbarstva; prvo je mogoče implicitno pripisati Italijanom in zaveznikom, na primeru eksodusa in fojb pa je barbarstvo pripisano krvoločnemu slovanskemu prebivalstvu. A ta popreproščena dilema, superiornost kulture (prim. Laven 2006) in nenehno obnavljani koncept izgube in žrtve in podoba dobrega Italijana (prim. Del Boca 2008) so za številne še danes, kljub

---

³³ V okviru tega nacionalnega dojemanja je mogoče razumeti tudi slovesno podelitev priznanj, ki jih je Napolitano izročil sorodnikom Vincenza Serrentina, italijanskega zadarskega prefekta vse do konca vojne 1945, in drugim. O vlogi Serrentina piše Begonja (prim. Begonja 2008).

³⁴ O konceptu žrtve in izgube teritorija priča tudi komemoracija bitke na Trnovem v Gorizii/Goricci leta 2002 http://www.associazionelagunari.it/notizia_tarnova_2002.htm. O žrtvah in krvnikih gl. tudi Accato 2009.

Napolitanovemu dopolnilu februarja 2009, v katerem je na kratko omenil tudi fašizem in posledice nasilja, ostali relevantni.³⁵

Med številnimi filmi, dostopnimi na YouTube, sem za kratko analizo oz. ponazoritev izbral video *Trieste – ultima frontiera* (<http://www.youtube.com/watch?v=ZrLIMNZHzSA>). Gre za glasbeno³⁶ učinkovito (kičasto) sentimentalno delo, ki je tudi na ravni besedila in videosporočila metaforično prepričljivo.³⁷ Glede na besedilo bi pričakovali film iz časa jugoslovanske oblasti v Trstu, v resnici pa video pokaže ulične spopade Tržačanov s predstavniki anglo-ameriških sil leta 1953, torej v času, ko ni bilo v Trstu nobenega predstavnika jugoslovanskih oblasti več. Manipulacijo nadgradi s številnimi sintagmami tipa "moj-a-e" ali "naš-a-e", in "domovina", "zgodovina", "zastava", "mesto", "zemlja", "pot", "usoda" ipd. Pevec pravi, da "moji domovini, zgodovini, mestu grozi invazija horde barbarov", in hkrati napoveduje vojno sovražnikom "moje zemlje", vsem, ki ogrožajo zadnjo mejo civilizacije, bo Italija z vojno dokazala svojo velikost in moč (prim. Knox 2002: 107, 137–138). Pomemben je še en vidik. Pevec pravi: "tradicija je naša usoda". Gre za izjavo, ki s potrebo po absolutni zavezanosti izročilu dodatno ponazarja družbeno regresijo določenih družbenih skupin, gre za tisti želeni položaj, v katerem so ljudje del kozmičnega reda, ki individuumu zmore podeliti smisel bivanja (prim. Taylor 2003), in v katerem lahko obritoglavi posameznik, izgubljen v množici sivočrnih uniform, s fašističnim pozdravom umre v bitki za kolektivne, "naše" vrednote. Pomemben element filma je italijanska zastava, ki tako kot v filmu bratov Taviani *Il Padre padrone* terja in omogoča identifikacijo. Zdaj ne gre več za človeka s konca 19. stoletja, ki klepeta ob dviganju zastave (Laven 2006: 255), temveč za človeka, ki je tudi na osnovi fašistične doktrine po stvaritvi novega človeka internaliziral tako

---

³⁵ Eden od informatorjev mi je o poročilu skupne slovensko-italijanske zgodovinske komisije povedal, da večina bralcev bere in sprejema praviloma tiste odlomke, ki govorijo o trpljenju in žrtvah njihove etnične skupnosti, in spregleduje vse tisto, kar so predstavniki njihove etnične skupnosti povzročili drugim.

³⁶ O glasbi neofašistov gl. npr. film Claudia Lazzara (<http://www.nazirock.it/biography.php>); besedilo filma je dostopno na <http://www.nazirock.it/english.php>).

³⁷ O tem pričajo številne navdušene pripombe poslušalcev. Od nedavnega pa je video zaradi vsebine, ki se zdi nekaterim neprimerna, dostopen le uporabnikom, ki se prijavijo in zagotovijo, da so starejši od 18 let.

zastavo kot zborni italijanski jezik kot identifikacijski simbol. Pomemben je še en vidik, s katerim fašizem označuje Bruno P. F. Wanrooij: gre za nadaljevanje osnovnih protislovij, polisemije in polimorfnosti izhodiščnega fašizma, ki je lahko revolucionaren ali konzervativen, poganski ali pobožen (prim. Wanrooij 2002: 194–195) in kot tak omogoča identifikacijo številnim skupinam.

A kakor pravi Pavel Fonda (2005), gre pri vseh teh polemikah na italijanski strani za občutek "realne" slovenske ali slovanske³⁸, pri slovenskih pa za občutek "realne" italijanske nevarnosti. Gre za internalizirani občutek etnične viktimizacije (prim. Verkuyten 2005: 212), ki ga predvsem pri samih ezulih in njihovih potomcih ugotavlja Pamela Ballinger (2003), prisoten pa je tudi pri pripadnikih slovenske skupnosti. Tako se prvi hranijo s podobami izgube svoje domovine in posestev, drugi pa s stalnimi, velikokrat neuspešnimi prizadevanji po pravicah etnične skupnosti. Pri tem je značilnost prevladujočega italijanskega diskurza in družbene poetike opiranje na zgodovino, teritorialne pravice so utemeljene s starodavno rimsko kulturo in bojem proti barbarom, navsezadnje tudi z žrtvami v prvi svetovni vojni; slovenski diskurz pa utemeljuje svoje pravice z avtohtonim bivanjem na tej zemlji od takrat, ko so Langobardi odšli s tega področja, in s protifašizmom oz. narodnoosvobodilnim bojem. Pomemben konflikt je tudi v različnem razumevanju vloge mesta, pri čemer sta za prevladujoči italijanski koncept npr. Trst ali Gorica italijanski, gospodarski in kulturni središči širše okolice, torej tudi slovenskega podeželja; nasprotno je za slovenski koncept značilno, da vidi slovensko podeželje kot tisto okolje, od katerega je odvisno središče. Oba konfliktna diskurza se hranita z re-produkcijo imaginarija sovražnika in s konceptom žrtve.

"I VICINI LONTANI. RAPPORTI DI FRONTIERA – SOSEDJE TAKO BLIZU IN TAKO DALEČ"³⁹

Na obeh straneh, slovenski in italijanski, je tako res veliko konfliktnega, a tudi ustvarjalnega potenciala, povezanega s preteklostjo, posebej z obdobjem 1918–1947.

³⁸ V številnih pripovedih italijanskih, tudi Slovencem naklonjenih govornikov sta atributa "slavo" in "sloveno" pogosto sinonimno uporabljena.

³⁹ Naslov dvojezične knjižice, izdalo jo je Združenje Concordia et Pax, Gorizia – Nova Gorica. 2005.

V prvem primeru gre za na novo obnovljene spore: predstavniki ezulskega gibanja in njihov vodja Massimiliano Lacota so se hoteli februarja 2009 v Lokvi pri Divači pokloniti umrlim v jami Golobivnica – o kateri so podatki o tem, kdo vse naj bi ležal v njej, še popolnoma nejasni (Čok 2009; Pirjevec 2009) – in se sprli s predstavniki Civilne iniciative za Primorsko. Civilna iniciativa pred kakršnokoli komemoracijo zahteva najprej natančen pregled jam in fojb na obeh straneh, na slovenski in italijanski, nato pa skupno komemoracijo za žrtve nasilja, tako fašističnega kot povojnega s strani jugoslovanske armade.⁴⁰ Še vedno so zelo žive polemike o številu žrtev, predvsem s strani desničarskih krogov (t. i. revizionistov) na italijanski strani, ki so od leta 1990 nekajkrat pomnožili število žrtev eksodusa in fojb.

A hkrati se ob teh dogodkih, ki reproducirajo nadaljevanje konfliktno obravnave kritičnih zgodovinskih obdobij, porajajo drugačni pogledi in ravnanja predvsem na lokalni ravni. Na eni strani gre za sodelovanje občinskih oblasti, npr. med županoma Nove Gorice in Gorizie/Gorice na skupnem trgu Trg Evrope/Piazzale della Transalpina, ali na relaciji Hrpelje-Kozina–Dorligo/Dolina za akcije, gre za prizadevanja raznih skupin ljudi, npr. *Concordia et pax*, ki si želijo sožitja med vsemi etničnimi skupnostmi na tem ozemlju. Skupaj z županstvi se spominjajo vseh žrtev iz kritičnega obdobja, skupaj čistijo spomenike, ki so jih s fašističnimi simboli popisali pripadniki neofašističnih organizacij, npr. *MS FT* ali *Forza nuova*; z organizacijo dialoga se je še posebej v zadnjem letu zvrstilo kar nekaj akcij, ki spreminjajo in omogočajo bolj niansirane poglede na preteklost, npr. srečanja med zgodovinarji različnih pogledov.

Med uspešnimi akcijami velja omeniti dogodek *Soočanje spominov – Nove perspektive 70 let po vojni*,⁴¹ prvo srečanje med predstavnikom ezulov, nekdanjim predsednikom ezulske organizacije ANVGD⁴² (Associazione

---

⁴⁰ Massimiliano Lacota je pobudo zavrnil, nekaj dni zatem pa poprosil tržaškega župana Roberta Dipiazza za organizacijo srečanja s Slovenci v Italiji.

⁴¹ Dogodku so največ pozornosti namenili na Tržaškem v Il Piccolo (http://www.coordinamentoadriatico.it/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=1109) in Primorskem dnevniku, v Sloveniji je o srečanju svoje pohvalno stališče povedal predsednik Danilo Türk, komentar je bil objavljen v Ljubljanskih novicah (<http://www.ljnovice.com/default.asp?podrocje=37&menu=37&novica=97693>).

⁴² O nekdanjih iredentističnih izhodiščih te organizacije gl. Volk 1999.

Slika 8: Soočanje spominov – Nekdanja senatorja Lucio Toth (levo) in Miloš Budin v Pomorski postaji. Trieste/Trst, 7. 4. 2009. (foto: J. Fikfak) /

Figure 8: Confrontation of memories: former Italian senators Lucio Toth (left) and Miloš Budin at the Stazione Marittima Congress Center. Trieste/Trst, 7 April 2009

(Photo: J. Fikfak)

Nazionale Venezia Giulia e Dalmazia), bivšim senatorjem Luciom Tothom in predstavnikom Slovencev v Italiji, bivšim italijanskim senatorjem, Milošem Budinom.

Dogodka, ki sta ga prvič skupaj organizirala najpomembnejša dnevnikarja v Trstu, italijanski *Il Piccolo* in slovenski *Primorski dnevnik*, so se udeležili vsi župani s kraškega območja in številni obiskovalci – med njimi najmanj dobra tretjina Italijanov, ki ni razumela slovensko. Ob vseh omembah tragičnega časa, številnih prizadetosti in krivic, ki so jih posamezniki in obe etnične skupnosti doživljali od dvajsetih pa vse do petdesetih let 20. stoletja, je najbolj odmevala misel: "Skupne preteklosti ne moremo zgraditi, lahko pa zgradimo skupno sedanjost in prihodnost."

Ob tem si, posebej na Goriškem, prizadevajo zgraditi skupen spomin, še posebej v Združenju *Concordia et Pax*, ki deluje na italijanski in slovensko

strani in organizira različne spravne slovesnosti ob zgodovinskih simbolih, npr. na Sabotinu. Na Sveti gori so leta 1995 postavili skupno tablo za vse žrtve, ubite, padle itn., pri čemer so se znašli pred vprašanjem, kaj naj napišejo nanjo. Ob številnih možnosti je postala najbolj smiselna sintagma *Concordia et Pax* – Sloga in mir.

Slika 9: "Concordia et Pax 1945. – 1995". Spomenik, postavljen ob petdesetletnici druge svetovne vojne, 2. 12. 1995. na Sveti gori (foto: Franco Miccoli) /

Figure 9: "Concordia et Pax 1945. – 1995". A monument erected on the fiftieth anniversary of the Second World War, 2 December 1995, on Sveta gora, Solkan (Photo: Franco Miccoli)

Eden izmed pobudnikov združenja, sin slovenske matere in italijanskega očeta, mi pove, da si je treba priznati, da tudi drugi čuti strah, in da ta strah ne glede na resnično nevarnost realno vpliva na doživljanje (prim. Fonda 2005). Internalizirani strah pred drugim, ki pripada "nenaši" skupnosti in zgodovini, v kateri so očetje in praočetje drugega ogrožali kolektiv (in s tem bodisi italijanskost bodisi slovenskost teritorija), je sestavni del doživljanja. V združenju vidijo rešitev v tem, da je potrebno obsoditi vse vojne zločince in se odpovedati kateremukoli totalitarizmu (fašizmu, nacizmu, komunizmu), se opravičiti drugemu in ugotoviti zgodovinsko resnico. S pomočjo zgodovinarjev pa je treba končati vojno številk, se odpovedati zastavam na svečanih mestih, pokopati mrtve in se jih spominjati s spominsko tablo, na kateri bodo le imena žrtev in padlih. Le v medsebojnem priznavanju in spoštovanju je mogoče najti skupno pot.

VIRI IN LITERATURA

- ACCATI, Luisa. 2009. Žrtve in krvniki med pravičnostjo in nekaznivostjo. V (Luisa Accati in Renate Cogoy, ur.): *Fojbe. Primer psihopatološke recepcije zgodovine*. Ljubljana: Krtina. 185–218.
- AUGÉ, Marc. 1994. *Orte und Nicht-Orte. Vorüberlegungen zu einer Ethnologie der Einsamkeit*. Frankfurt am Main: S. Fischer.
- AUSTIN, J. L. 1990. *Kako napravimo kaj z besedami*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- BAKHTIN, M. M. *Speech genres & Other Later Essays*. (Caryl Emerson in Michael Holquist, ur.). Austin, TX: University of Texas Press.
- BALLINGER, Pamela. 2003. *History in Exile: Memory and Identity at the Borders of the Balkans*. Princeton: Princeton University Press.
- BEGONJA, Zlatko. 2008. Vincenzo Serrentino – posljednji talijanski prefekt Zadarske provincije. *Časopis za suvremenu povijest* 3: 833–850.
- BUBLITZ, Hannelore. 2003. *Diskurs*. Bielefeld: Transcript Verlag.
- CERNIGOI, Claudia. 1997. *Operazione foibe a Trieste*. <http://www.cnj.it/foibeatrieste/>.

- COLELLA, Amedeo. 1958. *L'esodo dalle terre adriatiche. Rilevazioni statistiche*. Roma: Opera per l'assistenza ai profughi giuliani e dalmati.
- CORNELISSEN, Christoph, Lutz KLINKHAMMER in Wolfgang SCHWENTKER (ur.). 2003. *Errinerungskulturen. Deutschland, Italien und Japan seit 1945*. Frankfurt am Main: S. Fischer.
- ČOK, Boris. 2009. Lokev – Prelože. 1918–1945 in 2009. *Primorski dnevnik*, 11. 4. 2009: 6.
- DEL BOCA, Angelo. 2008. *Italijani, dobri ljudje*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- ERIKSEN, Thomas Hylland. 2002. *Ethnicity and Nationalism*. London: Pluto Press.
- FERRARESI, Franco. 1996. *Threats to Democracy*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- FESTINGER, Lon. 1957. *A theory of cognitive dissonance*. Evanston, IL: Row, Peterson.
- FOCCARDI, Filippo. 2003. Gedenktage und politische öffentlichkeit in Italien, 1941–1945. V (Christoph Cornelißen, Lutz Klinkhammer in Wolfgang Schwentker, ur.). *Errinerungskulturen. Deutschland, Italien und Japan seit 1945*. Frankfurt am Main: S. Fischer, 210–221.
- FONDA, Pavel. 2005. *I vicini lontani. Rapporti di frontiera – Sosedje tako blizu in tako daleč*. Gorizia – Nova Gorica: Associazione – Združenje Concordia et Pax.
- HERZFELD, Michael. 1997. *Cultural Intimacy. Social Poetics in the Nation-State*. New York & Oxford: Routledge.
- HERZFELD, Michael. 2001. *Anthropology. Theoretical Practice in Culture and Society*. Malden, MA: Wiley-Blackwell.
- HERZFELD, Michael (Hercfeld, Majkl) 2004. *Kulturna intimnost. Socijalna poetika u nacionalnoj državi*. Beograd: Impresum, Biblioteka XX vek.
- JACKSON, Michael. 2005. *Existential Anthropology. Events, Exigencies and Effects*. New York, Oxford: Berghahn.

- JERMAN, Katja. 2008. *Dve Gorici – eno mesto? O konstrukciji urbanega*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Univerza.
- KACIN WOHINZ, Milica in Nevenka TROHA, ur. 2001. *Slovensko-italijanski odnosi 1880–1956*. Poročilo slovensko-italijanske zgodovinsko-kulturne komisije. *I rapporti italo-sloveni 1880–1956*. Relazione della commissione storico-culturale italo-slovena. *Slovene-Italian relations 1880–1956*. Report of the Slovene-Italian historical and cultural commission. Ljubljana: Nova revija.
- KALLIS, Aristotle A. 2000. *Fascist Ideology: Territory and Expansionism in Italy and Germany, 1922–1945*. London: Routledge.
- KNOX, Macgregor. 2002. Fascism: Ideology, Foreign Policy and War. V (Andrian Lyttelton, ur.) *Liberal and Fascist Italy. 1900–1945*. Oxford: Oxford University Press, 105–138.
- LAVEN, David. 2006. Italy. V (Timothy Baycroft in Mark Hewitson, ur.): *What is a Nation? Europe 1789–1914*, 255–271.
- MANIN, Marino. 2006. On Human Losses and the Exodus from Istria during the Second World War and the Post-War Period. *Review of Croatian History* 1: 73–88.
- MANTELLI, Brunello. 2003. Revisionismus durch "Aussöhnung". Politischer Wandel und die Krise der historischen Erinnerung in Italien. V (Christoph Cornelißen, Lutz Klinkhammer in Wolfgang Schwentker, ur.). *Erinnerungskulturen. Deutschland, Italien und Japan seit 1945*. Frankfurt am Main: S. Fischer, 222–232.
- MIKLAVCIC, Alessandra. 2008. Slogans and Graffiti: *Postmemory* and Youth in the Italo-Slovenian. *Borderland. American Ethnologist* 35(3): 440–453.
- MORITSCH, Andreas, ur. 2001. *Alpen-Adria. Zur Geschichte einer Region*. Klagenfurt, Laibach, Wien: Hermagoras; Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva.
- OEVERMANN, Ulrich. 2004. Manifest der objektiv hermeneutischen Sozialforschung. V (Jurij Fikfak, Frane Adam in Detlef Garz, ur.): *Qualitative Research – Different Perspectives, Emerging Trends*. Ljubljana: Založba ZRC idr., 101–134.

- PIRJEVEC, Jože. 2009. Primerno bi bilo odkriti vso resnico. *Primorski dnevnik*, 16. 4. 2009: 5.
- PUPO, Raoul in Roberto Spazzali. 2003. *Foibe*. Milano: Mondadori.
- ROCCHI, Flaminio (ur.). 1970. *L'esodo dei 350.000 giuliani, fiumani e dalmati*. Roma: Difesa Adriatica.
- SCOTTI, Giacomo. 2007. *Dossier Foibe*. San Cesario die Lecce: Manni.
- SLUGA, Glenda. 2001. *The Problem of Trieste and the Italo-Yugoslav Border: Difference, Identity, and Sovereignty in Twentieth-Century Europe*. Albany, NY: State University of New York Press.
- SOEFFNER, Hans-Georg. 1992. *Die Ordnung der Rituale. Die Auslegung des Alltags 2*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- TAYLOR, Charles. 112003. *The Ethics of Authenticity*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- TROHA, Nevenka. 1997. Slovenski zgodovinarji in vprašanje "fojb". *Zgodovinski časopis* 51, 3 (108): 403–411.
- VERGINELLA, Marta, 2009. Med zgodovino in spominom. Fojbe v praksi določanja italijansko-slovenske meje. V (Luisa Accati in Renate Cogoy, ur.): *Fojbe. Primer psihopatološke recepcije zgodovine*. Ljubljana: Krtina, 23–72.
- VERKUYTEN, Maykel. 2005. *The Social Psychology of Ethnic Identity*. London: Psychology Press.
- VOLK, Sandi. 1999. *Ezulski skrbniki. Vloga in pomen begunskih organizacij ter urejanje vprašanja istrskih beguncev v Italiji v luči begunskega časopisja 1945–1963*. Koper: Knjižnica Annales 20. Zgodovinsko društvo za južno Primorsko. ZRS Koper. <http://www.zrs.upr.si/sl/Zaloznistvo/knjiznica%20annales/volk.htm>.
- WANROOIJ, Bruno P. F. 2002. Italian Society under Fascism. V (Andrian Lyttelton, ur.) *Liberal and Fascist Italy. 1900–1945*. Oxford: Oxford University Press, 175–195.
- ŽERJAVIČ, Vladimir. 1993. Doseljavanja i iseljavanja s područja Istre, Rijeke i Zadra u razdoblju 1910–1971. *Društvena istraživanja* 2, 4–5(6–7): 631–656.

SYMBOLS AND RITUAL PRACTICES OF CONFLICT AND COEXISTENCE. SOME ITALIAN-SLOVENIAN DISCOURSES

Summary

In the last twenty years in particular, the Slovenian (as well as Croatian) and Italian ritual practices that refer to, celebrate, or commemorate events or persons from the period dealt with in the joint report by the Slovenian-Italian historical committee – that is, from the end of the nineteenth century to the 1950s – have been characterized by a problematic relationship and intertwining of various discourses of different branches of authority on both sides of the border, discussions by historians of various ethnic backgrounds and orientations (e.g., negationist, revisionist, realistic, etc.), numerous Partisan and Italian exile organizations, neo-fascist and other subcultures, Internet forums, and so on. Based on an analysis of individual cases in Slovenian-Italian contacts, the author outlines some constants of discourse that assigns ethnic qualities, and occasional internal disagreements or ambivalences, and at the same time reveals the options for a more reflective relationship towards the past that have already been applied before.

On 10 February, just over a week after commemorating the millions of Holocaust victims, the Italians annually commemorate the exodus of over 200,000 Italians (among these were also Slovenians and Croatians that opposed communism) from Yugoslavia, and especially the victims disposed of in karst shafts - foibe when the Yugoslav Army drove the German army out of Trieste and ruled it for 40 days until the beginning of June 1945, when it had to relinquish it to the Anglo-American allied forces. In February 2007, the exodus and the victims were also commemorated by Italian President Giorgio Napolitano, a former communist, who gave a speech at Quirinal Palace on the barbarism, Slavic expansionism, and bloodthirsty rage of Tito's army. He repeated the content of this speech again a year later, and then partly mitigated his views in 2009 by mentioning the fascist crimes that occurred before the tragic exodus and killings connected with the karst shafts. Napolitano's words had a great impact in Slovenia and Croatia; the Croatian president saw elements of racism, revisionism, and the like in them. The European Commission disregarded the speech, but rebuked Croatian President Stjepan Mesić for reacting "inappropriately" to Napolitano's speech.

This official Italian position raises the question of the extent to which subcultural productions (especially graffiti, YouTube videos, and other video production) find their roots and a haven in the dominant discourse of certain official branches of authority. Is it possible that the graffiti on the memorial to the Slovenian victims of World War II in Bagnoli della Rosandra-Boljunec near Trieste and on the atmospheric Partisan monument in the village of Trnovo, and the video Trieste – ultima frontiera (Trieste: The Final Frontier) on YouTube, which revives the ideological discourse of a great Italy as the last outpost of civilization, apply certain similar or even identical elements (e.g., the Slavs as barbarians, loss of memory of the fascist violence from 1919 to 1943) as the discourse of the authorities?

However, in addition to these options that reproduce the continuation of a conflict treatment of critical historical periods, there are also other options, especially at the local level. On the one hand, this involves the discourse of municipal authorities (e.g., between the mayors of and Gorizia at the towns' joint Europe Square/Transalpine Square) and the efforts of certain groups, such as Concordia et pax, which seek the harmonious coexistence of all ethnic communities in this territory. Together with the mayors, they commemorate all of the victims from this critical period, clean the monuments that the members of certain far-right parties such as the Tricolor Flame Social Movement (MS FT) and New Force (Forza Nuova) daub with fascist symbols, try to understand this tragic period by organizing dialogue, and seek opportunities for new views. Among the successful campaigns, one needs to be highlighted in particular: the discussion between Lucio Toth, the former president of the Venezia-Giulia and Dalmatia National Association (ANVGD) exile organization and a former senator, Miloš Budin, a former Italian senator and ethnic Slovenian. This discussion was attended by all of the mayors from the Karst region; by stressing the grievances of and injustices against individuals and ethnic communities from the 1920s to the 1950s, the following thought in particular stood out: "We cannot build a common past, but we can build a common present and future."

In addition, there is an effort to build a common memory, especially in the Nova Gorica-Gorizia/Gorica region. The Concordia et Pax association is particularly active in this regard: in 1995, they erected a joint memorial commemorating all victims, fallen soldiers, and others on Sveta gora (Holy

Mount), raising the question of what to write on this sign. Among various options, the phrase "Concordia et Pax" (Harmony and Peace) proved to be the best choice.

Key words: ritual, symbol, social poetics, Slovenian, Italian, partisan, neofascism, discourse, graffiti

